

Innledning

Mens heksetro synes å være et mer eller mindre universelt fenomen, er forfølgelse av heksetro knyttet til en helt bestemt periode av den vestlige kulturkrets, historie, primært til hundreårsperioden mellom 1580 og 1680. Dette faller sammen med fenomener som renessanse, humanisme, vitenskapelig revolusjon, religiøs fornyelse, statsvekst, handelsutvikling og utvidelse av de geografiske horisontene, som altså har lite å gjøre med den «mørke» middelalderen. Man regner i dag med at nærmere 100.000 mennesker ble pågrepet og stilt for europeiske domstoler anklaget for trolldom. Henimot 45.000 av disse fikk dødsdom, som vanligvis betydde bålstraff. I hele Norge er det registrert noe over 300 personer, som fikk slik dødsdom.

Forfølgelsen av trollfolk i nord ble både omfangsrik og brutal. Fra 1600-tallet har vi navnet på om lag 125 mennesker som ble dømt til ild og bål i de tre nordnorske fylkene. Ytterligere 50 personer fikk annen straff for sine angivelige trolldomskunster. Sammenlignet med det lave folketallet, er det tale om noen av Europas mest omfattende hekseprosesser. Det er dessuten en av de få gangene i nordnorsk historie at kvinner kom til å utgjøre det overveldende flertallet av en særdeles alvorlig forbrytelse. På 1500- og 1600-tallet var trolldom regnet som den verst tenkelige form for kriminalitet. Innenfor perioder med voldsom heksebrekking ble kvinnegrupper nærmest utryddet fra små

fiskevær som Vardø, Kiberg, Ekkerøy og Vadsø. Også andre steder i Nord-Norge flammest bålene opp i løpet av perioden fra 1601 til den siste bålbrekking i Kvæfjord i 1695 da Johanne Nielsdatter fikk lutret sin sjel over ilden. Hun er den sist domfelte trollkvinne som ble brent på bål i Norge.

Mens Finnmark har norgesrekord i omfanget av rettslig forfølgelse av trollfolk på 1600-tallet, kjenner vi til nokså få slike saker fra de andre fylkene i nord. Nærmest samtlige justisprotokoller (tingbøker) og andre rettspapirer fra 1600-tallet er i tidens løp kommet bort når det gjelder Nordlandene, datidas betegnelse på Nordland og Troms. En av grunnene til at vi kan dokumentere så mange hekseprosesser fra Finnmark, har nettopp sammenheng med de mange kildene som er bevart derfra. Allikevel har nok heksejakten i Finnmark vært spesiell sammenlignet med andre strøk av Nord-Norge. Det ser faktisk ut til at djevelens makt avtok allerede idet man krysset grensa til Troms.

Dette hefte handler om forfølgelse av trollfolk, særlig i Finnmark. To ganger tidligere har Ottar hatt hekseforfølgelse som tema, i 1985 og 2001. Begge heftene er for lengst utsolgt. Hefte fra 2001 har i fem år vært pensum for over 300 studenter som har studert emnet om de historiske hekseprosessene ved institutt for historie og religionsvitenskap (IHR), Universitetet i Tromsø. De fleste

forfatterne som bidrar i dette heftet kommer fra IHR. Alle tekstene er nyskrevet for denne utgaven av Ottar. *Ellen Alm* presenterer kongebrevet fra 1609. Brevet ble oppfattet som et forbud og førte til kriminalisering av samenes trolldomskunster. *Liv Helene Willumsen* har holdt på med dette emne siden 1980-åra og har skrevet en artikkel om den nordnorske trollkvinneskikkelsen. *Einar Niemi* følger deretter opp med en artikkel der hekseprosessene i Øst-Finnmark settes i sammenheng med økonomiske krisekonjunkturer. John Cunningham var lensherre midt under noen av de verste rettsforfølgelsene i nord. I min artikkel får vi et nærmere innblikk i mannens bakgrunn og virke. *Ola Graff* gir heftet et Nordkalottperspektiv i sin artikkel om undersøkelser og kartlegging av samens magi særlig i Nord-Sverige på slutten av 1600-tallet. Hefte avrundes med en artikkel av *Randi Rønning Balsvik* som forteller historien om verdens dyreste og mest enestående monument over denne typen menneskeforfølgelse, nemlig minnestedet Steilneset i Vardø som ble åpnet på Sankhansaften i 2011.

Rune Blix Hagen
hefteredaktør